

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 323

Солдатенко В. Ф.,
 доктор історичних наук, професор,
 член-кореспондент НАНУ, головний науковий
 співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних
 досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
 (Україна, Київ), veid@ipien.gov.ua

ВАСИЛЬ ШАХРАЙ І ЙОГО ТВОРЧИСТЬ В ІСТОРИОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ (Ч. 3)

В статті робляться спроби відтворити досвід політичної діяльності, творчий шлях, оцінити літературний спадок одного із ідеологів українського комунізму В. Шахрая на тлі контрверсійних історіографічних дискусій.

Ключові слова: Українська революція, націонал-комунізм, РКП(б), КП(б)У, УКП, національне питання, національне відродження, національна державність, самостійність, незалежність.

(Продовження. Початок вип. 107, 109)

Перший, установчий з'їзд Української Комуністичної партії (21–25 січня 1920 р., Київ) дуже високо оцінив заслуги Шахрая. В промові при відкритті форуму А. Річицький підкреслив: «...В той час в Саратові один із товаришів, нині член нашої партії Т. Шахрай (мабуть про його смерть було ще невідомо – В. С.) писав свою книжку «До хвилі». В той час, коли на Україні із низів мас виділилась ячейка УКП, т. Шахрай далеко від України, своїм власним розумом, намічаючи прогноз революції на Україні, поставив наші гасла перед всім пролетаріатом... Тов. Шахрая ми сміливо можемо вважати першим піонером УКП, ним високо піднесена була справа УКП» [1, арк. 4]. Делегати заочно обрали його одним з почесних голів з'їзду, а також членом Центрального Комітету Української Комуністичної Партії.

Для підсумкової оцінки життєвої місії В. Шахрая видається можливим скористатися з частини висновків чи не найавторитетнішого знавця його політичної біографії і творчості – І. Гошуляка, який пише: «Аналізуючи творчий спадок В. Шахрая, можна дійти висновку, що започаткований ним ідейний напрямок в найголовнішому зводився до прагнення українських комуністів (чи то в рамках РКП(б), чи шляхом створення самостійної української комуністичної партії) здобути повну, або хоча б часткову державну незалежність України. Суверенну українську державу при цьому вони мислили лише соціалістичною і радянською. Як і інші напрямки політичної думки, український комунізм безумовно заслуговує на глибоке вивчення. Він не був лише агентурним явищем, як дехто це спрощено протягом довгого часу намагався представити, а мав свої, очевидно не зовсім міцні, але ж власні корені на Україні. Його прихильники щиро вірили в комунізм, світову революцію і хотіли добитися самостійності Радянської України. Їх ніхто не вербував і не підкуповував, вони були законнонародженими дітьми свого народу» [2, с. 219].

Ідейна й політична еволюція Василя Шахрая не стала винятком, унікальним одиноким випадком у нашій вітчизняній історії. Дуже схожий шлях пройшов, зокрема Г. Лапчинський, а з ним (звісно з більшою, або меншою мірою індивідуальних відмінностей і своєрідностей, однак у принциповому відношенні в тому ж напрямку і тими ж щонайважливішими віхами) група «федералістів».

Георгій (Юрій) Федорович Лапчинський народився 7(19) квітня 1887 р. в Царському селі, що біля Петербургу, в родині лікаря. Закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. В 1905 р. вступив до більшовицької партії. За революційну діяльність неодноразово заарештовувався. В 1916 р. переїхав до м. Кременчука на Полтавщині, де влаштувався працювати адвокатом. В березні 1917 р. Г. Лапчинський обрали до складу Кременчуцької об'єднаної організації РСДРП, після розколу якої він залишився в рядах більшовиків. Г. Лапчинський був активним учасником процесу об'єднання більшовиків у всеукраїнську організацію РСДРП – Соціал-демократія України, обирався одним із дев'яти членів крайового партійного центру – Головного Комітету соціал-демократії України. На доповідь Г. Лапчинського «Про владу і державний устрій на Україні» І Всеукраїнський з'їзд Рад (11–12 грудня 1917 р.) проголосив Україну радянською республікою. Він був обраний членом ВУЦВК і призначений головним писарем (керуючим справами) Народного Секретаріату УНР, а згодом – народним секретарем соціального забезпечення (за сумісництвом).

З березня 1918 р. – Г. Лапчинський народний секретар судових справ (юстиції), бере участь на високих посадах у радянському державному будівництві [3, с. 76–80]. Однак наприкінці літа 1919 р. він склав із себе повноваження секретаря ВУЦВК і в умовах денікінської навали на Україну разом із П. Поповим та Я. Ландером створив у Житомирі «Організаційне бюро групи федералістів». Роз'яснюючи пізніше логіку появи групи і оформлення її ідейних засад, Г. Лапчинський писав: «...Ще влітку 1919 р. в Києві група товаришів на чолі з Петром Слинком і Павлом Поповим, розходячись із політикою товаришів, які офіційно керували партією, мала низку приватних нарад, на яких розробляла свої погляди на українську політику РКП, піддавала її критиці й схилялася до платформи, яку в загальних рисах можна формулювати як визнання необхідності цілком самостійного українського радянського уряду, який володіє всією повнотою влади, не виключаючи галузей військової та господарської, такого ж самостійного і незалежного від РКП партійного центру і рішучої орієнтації в політиці та підборі керівного партійного апарату на «внутрішні сили країни» [4, с. 84].

Серед побуджувальних мотивів, які зумовлювали народження подібних міркувань і висновків, Г. Лапчинський уважав: з одного боку – «русотяпську» політику частини КП(б)У, особливо надісланих з інших регіонів кадрів, які не здатні були враховувати українську специфіку, псували відносини з місцевим населенням, несерйозно ставилися

до українських керівних партійних центрів, а з іншого – опозиційну реакцію на таке русотяпство тих місцевих партійців, які покладали відповідальність за очевидні помилки на московський керівний центр, а тому тяжили до боротьбистів і «незалежників», як прокомуністичні сили, чия позиція детермінувалася національними чинниками. Взаємосимпатії останніх викликали нарікання й рішучі нападки з боку тих, хто на перше місце висував інтереси «всеросійського» [4, с. 83]. Отже, погляди і, навіть, аргументи «федералістів» багато в чому співпадали з позиціями В. Шахрая і С. Мазлаха.

Відтак найрішучіше налаштовані «федералісти» (їх кількість сягала трьох десятків чоловік [5, с. 174]) в момент, коли радянська влада була по суті знищена в Україні більшовицькими, непохитно вірили в її неминуче й швидке відродження з дещо іншою партією на чолі. Вони мріяли про створення «зі здорових елементів КП(б)У», боротьбистів і укапістів нової партії – «Української комуністичної партії (більшовиків)» – з неодмінним збереженням в ній керівництва за старим більшовицьким ядром, але без організаційної спадкоємності з КП(б)У» [4, с. 85].

Свої політичні висновки «федералісти» запропонували Гомельській нараді партійних працівників некупованих областей України і представників ЦК КП(б)У (листопад 1919 р.):

«1. Україна... має бути суверенною радянською соціалістичною республікою, яка управлятиметься винятково своєю радянською владою, вищим органом якої є Всеукраїнський з'їзд Рад.

2. Об'єднання України з іншими соціалістичними республіками незалежно від того, чи створені вони, чи будуть утворені на території колиш. Російської імперії або поза цією територією, допустиме лише на істинно-федеративних началах, а саме так, щоб спільні для всіх федеративних держав органи управління склалися з представників всіх членів федерації та щоб у межах України такі органи діяли через посередництво місцевих – українських – органів радянської влади...» [4, с. 87].

Прямо кореспондувалися з підходами до державного будівництва і пропозиції в галузі партійного будівництва. У спеціальних тезах Г. Лапчинського, зокрема, говорилося: «Щоб об'єднати робітників і селян всієї України для боротьби за комуністичну революцію, щоб силами пролетаріату й бідного селянства успішно проводити комуністичну диктатуру, необхідно, щоб всі комуністичні сили на Україні об'єдналися в одну партію – Українську комуністичну партію більшовиків. ...Партія ця повинна бути цілком самостійною секцією Інтернаціонала, тобто повинна мати можливість на основі загальних принципів комуністичної програми і в погодженні з іншими секціями Інтернаціонала проводити комуністичну роботу в межах всієї України як Наддніпрянської, так і Наддністрянської...» [4, с. 89]. Знову спостерігається практична тотожність поглядів націонал-комуністів.

УКП(б) мала уважно враховувати в своїй діяльності національний склад населення України, національні особливості й інтереси українства, а для розв'язання нагальних завдань передбачалося скликати широку партійну конференцію [4, с. 89]. Однак С. Косіор, В. Затонський, направлені на нараду ЦК РКП(б), разом з Д. Мануїльським, Ю. Коцюбинським та іншими більшовиками, дезавували задуми «федералістів», розвінчавши їх погляди.

Проте, «федералісти» не бажали так просто здаватися і здійснили кроки, спрямовані на те, щоб довести свою правоту, зокрема проінформували РКП(б) про сутність своїх поглядів і пропозицій. Так, П. Попов у листі до ЦК РКП(б) назвав завоювання України російськими військами «необдуманим кроком», який призведе до вибуху нових повстань та критикував відмову більшовиків від об'єднання з боротьбистами і здійснення курсу на їх знищення. Виходячи з таких фактів, він робив висновок про те, що «все це продиктоване не прагненням як можна швидше і легше дійти до радянської влади на Україні, а прагненням за будь-яку ціну зберегти її єдинство з Росією» [6, арк. 43]. П. Попов також виступив за впровадження автономії українського Раднаргоспу, твердячи, що у російського уряду завжди залишаться важелі впливу на українську сторону [6, арк. 43]. Особливу увагу один із членів «федералістів» надавав військовому питанню. Не сумніваючись у необхідності створення регулярної армії, П. Попов негативно поставився до намагання РКП(б) розчинити українські формування в армії РСФРР, а натомість, вважав, що мають бути утворені окремі українські загони з обов'язковим вживанням української мови [6, арк. 51].

Як і В. Шахрай, «федералісти» зробили спробу донести свою точку зору і до В. Леніна. На початку грудня 1919 р. П. Попов і Я. Ландер від імені 32 українських партійних діячів підписали заяву, в якій критикували практику мобілізації партійних працівників з російських губерній до України. У відповідь В. Ленін звернувся до Оргбюро ЦК РКП(б), запропонувавши оголосити догану... або зауважити їм, що їх пересуди щодо політики ЦК РКП(б) є порушенням дисципліни... Авторів треба взяти під нагляд і розподілити порізно серед тямущих працівників [7, с. 95]. Внаслідок цього, 18 грудня 1919 р. Оргбюро ЦК РКП(б) оголосило догану групі українських комуністів, а частині з них було відмовлено у поверненні в Україну.

Проте, незважаючи на офіційне оголошення догани і рішуче критичні зауваження В. Леніна, «федералісти» не зійшли зі своїх позицій.

Не змирившись з прийнятими ЦК РКП(б) рішеннями, Г. Лапчинський, після повернення з Москви, де брав участь у VIII конференції партії, продовжив пропагувати в Києві документи, в яких підхід російських комуністів до національного питання кваліфікувався як невірний, доводив, що російські пролетарі зацікавлені у збереженні економічної нерівності регіонів, а російська шовіністична інтелігенція – у збереженні гегемонії російської культури над окраїнами тощо. У лютому 1920 р. під час партійних зборів у Миському (центральному) районі Києва лідер «федералістів» запропонував резолюцію, яка при поіменному голосуванні збрала лише 10 голосів з 400 присутніх. Після цієї невдачі, він виступив з подібною декларацією на загальномиській партійній конференції, проте результат виявився таким же. Звичайно, така діяльність Г. Лапчинського викликала різко негативну реакцію керівництва більшовиків. 1 березня 1920 р. вищий орган КП(б)У заслухав питання про дії Г. Лапчинського і ухвалив рішення: «Зважаючи на ренегатство з боку Лапчинського, що виразилося у відкритому виступі і солідарності з боротьбистами, виключити з партії» [8, арк. 20]. 4 березня Політбюро підтвердило попереднє рішення, незважаючи на те, що думки розділилися: Г. Петровський і Х. Раковський проголосували за виключення; Д. Мануїльський і секретар засідань політбюро Рафаїл (Р. Фарбман), який мав право

дорадчого голосу – проти [8, арк. 20]. Отже, навіть в таких елементах партійної кар'єри Г. Лапчинський як би проходив через випробування, які дещо раніше спіткали В. Шахрая.

Проте, і після цього «федералісти» продовжили свою діяльність, яка все більш починала нагадувати відверте протистояння з КП(б)У. У травні 1920 р. вони провели таємну нараду, на якій відновили свій партійний центр – «Оргбюро» у складі 5 чоловік. У листі до своїх прибічників «федералісти» пропонували створити в повітах «тісні дисципліновані групи з осіб, що поділяють погляди та добиватися партійних і радянських постів». ЦК РКП(б), дізнавшись про це, вжив рішучих заходів до ліквідації цієї групи і у квітні 1920 р. підтвердив рішення своєї української філії і виключив Г. Лапчинського з лав партії. Йому закидалося «складання та поширення декларації різко шовіністичного характеру», в яких заявлялося, що РСФРР ставиться до УСРР як західноєвропейські імперіалістичні держави до своїх азійських чи африканських колоній [9, арк. 63–63зв].

Питання про «федералістів» обговорювалося і на ІV конференції КП(б)У (Харків, 17–23 березня 1920 р.).

Виключений з партії Г. Лапчинський одержав мандат делегата конференції і форум мав розібратись у цій нестандартній, точніше – протиприродній ситуації. На пропозицію Д. Мануїльського, було створено спеціальну комісію для вивчення справи Г. Лапчинського. На затвердження конференції було внесено проект резолюції, в якому пропаганда поглядів Г. Лапчинського і його однодумців визнавалася несумісною з перебуванням в КП(б)У. Однак Г. Лапчинського пропонувалося залишити в рядах партії (за партійним Статутом конференція, як вищий орган, мала право відмінити рішення ЦК), оскільки він не був попереджений жодним партійним органом про неможливість поширення шкідливих ідей, документів.

Під час обговорення інциденту з Г. Лапчинським деякі делегати особливо наполягали на застосуванні до Г. Лапчинського, його прибічників, навіть організації, у яких підтримувалися погляди «федералістів», жорсткіших санкцій і пояснювали це тим, що документи останніх використовувало праве крило боротьбистів проти лівої їх течії, яка тяжіла до КП(б)У. В результаті об'єднавчий процес, що об'єктивно розвивався, ненавмисно зазнавав додаткових штучних гальмівних впливів [10, с. 34–39, 47, 172–183].

Втім, деякі делегати, зокрема з Волині, виступили на підтримку Г. Лапчинського, пропонуючи скасувати рішення ЦК про його виключення з партії. Їх пропозиція була підтримана децстами [10, с. 36].

Нескінченні колізії привели до того, що Г. Лапчинський разом з однодумцями опублікували в «Червоному прапорі» (органі УКП) заяву про розрив з КП(б)У і висловом впевненості, що зустрінуться з колишніми однопартійцями в майбутній УКП [11]. Ставши членом останньої, він у серпні 1920 р. був обраний і до її ЦК.

Після саморозпуску УКП Г. Лапчинський у 1926 р. відновив своє членство в КП(б)У, плідно працював на важливих посадах в органах радянської влади. В 1937 р. був незаконно репресований. Посмертно реабілітований.

Ознайомлення з основними віхами життєвого шляху, генеалогії поглядів Г. Лапчинського, групи його однодумців дає всі підстави для висновку і додаткового підтвердження вищевисловлених міркувань, що доля їх попередника В. Шахрая не залишилася чимось абсолютно унікальною, неповторною. В його особі в революційну добу зародилася

оригінальна тенденція – а саме критично мисляча, національно свідомо когорта більшовиків, чия діяльність була пов'язана з Україною, шукала шляхів поєднання соціальних прагнень, втілюваних у соціалістичних теоріях, з глибинним національним інтересом. Так формувався рух на «зустрічному курсі» з тими націонал-комуністичними партіями (УКП(б), УКП), організаціями, які йшли від національних програм до їх зближення з планами революційного переустрою суспільства. Такий політичний синтез палатив видавався тоді багатом природним і перспективним. І ця сторінка історичного досвіду не повинна забуватися, має бути належним чином осмислена і оцінена.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 1.
2. Гошуляк І. Л. Назв. праця.
3. Див.: Харченко В. Георгій Лапчинський, лідер «групи федералістів» у КП(б)У // Комуніст України. – 2005. – № 1.
4. Лапчинський Г. Гомельское совещание (Воспоминания) // Комуніст України. – 2005. – № 1.
5. Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17–23 березня. – Стенограма. – К., 2003.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 129.
7. Ленін В. До Оргбюро ЦК РКП(б) // Повне збір. тв. – Т. 51.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 57.
9. Там само. – Оп. 6. – Спр. 44.
10. Див.: Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України.
11. Червоний прапор (Київ). – 1920. – 5 липня.

References

1. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vlady i upravlinnya Ukrainy. – F. 8. – Op. 1. – Spr. 1.
2. Hoshulyak I. L. Nazv. pratsya.
3. Dyv.: Kharchenko V. Heorhiy Lapchyns'kyy, lider «hrupy federalistiv» u KP(b)U // Komunist Ukrainy. – 2005. – № 1.
4. Lapchyns'kyu H. Homel'skoe soveshchanye (Vospomynannya) // Komunist Ukrainy. – 2005. – № 1.
5. Chetverta konferentsiya Komunistychnoy partiyi (bil'shovykiv) Ukrainy 17–23 bereznya. – Stenohrama. – K., 2003.
6. TsDAHO Ukrainy. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 129.
7. Lenin V. Do Orhbyuro TsK RKP(b). // Povne zibr. tv. – T. 51.
8. TsDAHO Ukrainy. – F. 1. – Op. 1. – Spr. 57.
9. Tam samo. – Op. 6. – Spr. 44.
10. Dyv.: Chetverta konferentsiya Komunistychnoy partiyi (bil'shovykiv) Ukrainy.
11. Chervonyy prapor (Kyuyiv). – 1920. – 5 lypnya.

Soldatenko V. F., doctor of historical sciences, professor, corresponding member of National Academy of Sciences, Chief Researcher, Institute of Political and Ethnic Studies. Ivan Kurasa NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine), veid@iipiend.gov.ua

Basil fraudster and his work in historiographic discourse (P.3)

The article attempts to recreate the experience of political activity, creative way, to evaluate a literary heritage of one of the ideologists of the Ukrainian communist, against the backdrop of controversial V. Shahray's historiographical debate.

Keywords: Ukrainian revolution, national communism, RCP (B), CP (B) U, PPC, national issues, national revival, national sovereignty, independence, independence.

Солдатенко В. Ф., доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАНУ, главный научный сотрудник, Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины (Киев, Украина), veid@iipiend.gov.ua

Василий Шахрай и его творчество в историографическом дискурсе (Ч. 3)

В статье делаются попытки воспроизвести опыт политической деятельности, творческий путь, оценить литературное наследие одного из идеологов украинского коммунизма В. Шахрая на фоне противоречивых историографических дискуссий.

Ключевые слова: Украинская революция, национал-коммунизм, РКП (б), ВКП (б), УКП, национальный вопрос, национальное возрождение, национальная государственность, самостоятельность, независимость.

* * *